

Теоретико-правові основи реалізації принципу гласності під час взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні

Theoretical and legal framework for implementing the principle of transparency in the interaction between judiciary institutions and civil society in Ukraine

Віктор Олійник

Ключові слова:

судова влада, громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, взаємодія судової влади з громадськістю, гласність, принцип гласності правосуддя.

Key words:

judiciary, civil society, civil society institutions, judiciary interaction with the public, transparency, principle of transparency of justice.

Постановка проблеми. На початку XXI століття в багатьох європейських країнах, як і в Україні, відбуваються процеси осмислення пройденого історичного шляху, подальших перспектив розвитку демократії, громадянського суспільства, правової державності. Спостерігаються фундаментальні зрушення в усіх сферах життя суспільства, у тому числі й у функціонуванні публічно-владних і соціальних інститутів, до яких можна з повною підставою віднести судову гілку влади. На перший план все більше висуваються проблеми судової влади, правосуддя, законності, справедливості, правопорядку. Погляд на судову владу як на невід'ємний компонент сучасної демократії робить ще більш актуальним завдання дослідження закономірностей і форм її здійснення.

Питання взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в різних аспектах досліджувалися у юридичній літературі зарубіжними та вітчизняними авторами, серед яких Р. Алексі, Е. Арато, Х. Арентс, Ю. Барабаш, Д. Баронін, Ж.-Л. Бертельс, В. Бернхем, С. Бостан, Е. Бредлі, П. Бурдье, М. Вільгунський, О. Гаврилюк, А. Гарпон, В. Головій, В. Гончар, Ю. Грошевий, В. Єльцов, М. Ентін, Д. Єрмоленко, В. Жуйков, П. Каблак, М. Козюбра, А. Колодій, В. Костицький, О. Крутий, В. Лемак, А. Лужанський, Н. Луман, І. Марочкін, Л. Наливайко, Дж. Оберто, О. Овсяннікова, О. Овчаренко, Н. Оніщенко, В. Пальченкова, О. Передерій, О. Петришин, В. Погорілко, С. Прилуцький, Д. Притика, О. Овчаренко, П. Рабінович, М. Де Сальвіа, Т. Струс-Духнич, В. Тацій, Ю. Тодика, П. Уокер, Л. Фрідмен, О. Фрицький, В. Шаповал, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, В. Шишкін та ін. Водночас не можна не звернути увагу на недостатній рівень теоретико-правової розробки проблем взаємодії судової влади з громадськістю. З цих причин дослідження механізму реалізації принципу гласності під час взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні є актуальним і своєчасним.

Головною **метою** статті є визначення теоретико-правових основ реалізації принципу гласності під час взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **задачі**: а) проаналізувати теоретичні передумови дії принципу гласності під час взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні; б) визначити систему організаційних форм щодо реалізації принципу гласності під час взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для соціально-економічного розвитку України серйозним стримувальним фактором її розвитку як правової держави є слабе інституційне середовище суспільства, у тому числі недостатня ефективність судової системи, відсутність у громадян повної інформації про діяльність судів. На жаль, судова влада в Україні залишається переважно закритою від очей громадськості. Зважаючи на це, залишається значною мірою незатребуваним інформаційний потенціал зміцнення правозахисної функції судової влади. Закритість судової влади для суспільства характеризує ставлення судової влади

до суспільства як до супротивника, якому не можна повідомляти стратегічну інформацію. Таким чином, навколо судової влади, діяльності судових органів відбувається утворення інформаційного вакууму, перекриваються усі канали зв'язку, за якими до суспільства має надходити різноманітна інформація з питань діяльності судів різних рівнів.

Закритість судової влади заважає створенню в Україні *нової моделі взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства* в сучасних умовах державобудівництва, що характеризується:

- а) наявністю суспільного запиту на реформи державного апарату, прозорість та ефективність влади, перехід від патерналістської концепції діяльності органів влади на надання сервісних послуг;
- б) підвищенням рівня правової свідомості українських громадян, які вибороти через масові протести та зміну вектору політичного розвитку країни своє право брати участь в управлінні державними справами на паритетних засадах, зокрема й у частині відправлення правосуддя.

При цьому слід звернути увагу на те, що створення нової моделі взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні потребує зваженого підходу, врахування психотипологічних особливостей українських громадян, притаманних саме цієї етнічній групі. Без урахування таких особливостей судова реформа, впровадження демократичних механізмів дії судових інститутів та органів ризикують стати неефективними.

Розглядаючи правосвідомість як духовний початок правової системи, що забезпечує стійкість останньої навіть за умови значного динамізму її розвитку, слід визнати, що багатовікові моральні підвалини багатонаціонального народу України, його самобутність не дають підстав відносити національну правову систему суворо до класу романо-германських правових систем, у яких переважає норма права і які не завжди здатні врегулювати вкрай динамічні та часто заплутані взаємовідносини між українськими громадянами. Звідси постає необхідність більш широкого впровадження елементів англосаксонської правової системи, де суб'єкти правозастосування мають більший рівень свободи оцінювання правової ситуації та винесення відповідного рішення, що забезпечується в тому числі й високим технологічним оснащенням, залученим до процесу відправлення правосуддя. Така аргументація повною мірою відповідає становленню в Україні нової моделі взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства, зокрема в напрямі впровадження так званого «електронного правосуддя».

Водночас *принцип гласності* правосуддя повинен зберегти свої універсальні властивості, його дія не залежить від характерних національних особливостей, а, скоріше, потребує чіткого державного врегулювання та контролю за дотриманням цих концептуальних установ під час взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства. Незважаючи на певні зрушення на шляху проведення демократичних реформ в Україні, сьогодні все ж переважає ситуація, за якої судді та інші працівники судової системи не звикли до вимог гласності (за винятком відкритості судових засідань), для них гласність, відкритість судочинства є незвичним станом, який приносить тільки додатковий клопіт. При цьому закритістю судової влади користуються ті судді, які зловживають своїми повноваженнями, прямо або побічно ухиляються від захисту прав громадян, а то й самі порушують їх. Відомо, що саме за допомогою приховування інформації посадові особи уникають відповідальності за свої рішення, від суспільства ховаються їхні некомпетентність і свавілля.

До недавнього часу органами судової влади не приділялося уваги дотриманню законодавчих вимог оприлюднення правової інформації як однієї з основних умов реалізації принципу гласності під час взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні. Так, стаття 57 Конституції України гарантує кожному право знати свої права й обов'язки, а закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними¹. У Законі України «Про інформацію» (ст. 21) одним із основних напрямів державної інформаційної політики визначено «забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень»². Для підвищення рівня прозорості судової влади, забезпечення інформаційних прав громадян в Україні були прийняті закони «Про доступ до судових рішень» (2006

¹ Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України (зі змінами, внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р.). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

² Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. (в редакції від 25.06.2016 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

р.), «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (2006 р.) і «Про судову систему і статус суддів» (2016 р.).

Взаємодія судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні залежить не тільки від початкових особистісних характеристик суб'єктів здійснення правосуддя, а від й режиму роботи суддів, який повинен стимулювати повагу та захист прав людини. Найважливішим елементом цього режиму є *гласність*. Секретність роботи й приховування документованої інформації про діяльність судових інститутів та органів приводить зрештою до порушень прав людини. Діючи на очах у всіх, суддя має сильну мотивацію поставитися до справи з найбільшою увагою і чинити так, щоб не зустріти заслуженого осуду з боку суспільства. Звідси *концепція гласності правосуддя* в Україні передбачає відкритість дії судових органів, інформування про результати функціонування та розвитку судової гілки влади всіма способами.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі можна зустріти велике розмаїття поглядів на гласність як політико-правове явище. Наприклад, В. Гончар визначає такі основні складники гласності:

- 1) відкритість діяльності державних органів і громадських організацій, конкретних службовців;
- 2) інформування громадян та їх об'єднань щодо діяльності державних органів та громадських організацій, конкретних службовців та періодичне оприлюднення у засобах масової інформації відповідних даних про їх роботу;
- 3) доступність організацій, установ і посадових осіб для прийому громадян, можливість безперешкодного звернення до них громадян із пропозиціями та заявами;
- 4) прозорість процесів і зрозумілість рішень, що приймаються органами державної влади;
- 5) обговорення діяльності державних органів і конкретних службовців та її оцінка³.

Зазначені складники гласності в діяльності судових органів підкреслюють її *єдність*, що передбачає рівну доступність кожного члена суспільства до державно-правової інформації, і *загальність*, з чого випливає, що гласності повинна віддаватися будь-яка інформація з діяльності судових інститутів та органів, за винятком тієї, що становить державну таємницю, або стосується особистого життя.

Реалізація принципу гласності правосуддя має свій прояв у практичній діяльності судових органів та установ, які вирішують певні суперечки із залученням зацікавлених сторін. Це *організаційна* сторона відкритості правосуддя, процесуальні форми взаємодії судової влади та суспільства, які реалізуються й через голосне обговорення стану справ, проблем і перспектив судового захисту прав і свобод особистості. Мова йде про постійний процес обміну думками, ідеями та пропозиціями, у якому беруть участь юристи-практики, вчені, журналісти, громадські діячі, інші громадяни. Ступінь інтенсивності й компетентності такого відкритого діалогу влади та громадянського суспільства характеризує рівень демократичності політичного режиму.

Організація взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні відповідає напрямам комунікацій суду із соціумом, до яких Д. Баронін відносить:

- а) інституційну інформаційну взаємодію, що впливає насамперед з права громадян отримувати інформацію щодо змісту діяльності органів публічної влади;
- б) взаємодію, безпосередньо пов'язану з процесом;
- в) координаційну взаємодію суду з іншими соціальними інститутами, зокрема, за посередництвом ЗМІ⁴.

Такий вичерпний і влучний, на наш погляд, перелік напрямів комунікацій суду із соціумом, дає змогу визначити головні *форми* взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні.

Інституційний характер взаємодії судової влади з громадськістю має прояв безпосередньо в наявності загальних інститутів, які належать до досліджуваної тематики. Це, зокрема, інститут державної влади (судової влади), прав людини (інформаційних прав людини), виборів (представницьких органів, які формують судову владу), а також засобів масової інформації як один із визначальних інститутів громадянського суспільства під час взаємодії із судовими установами та органами. Важливою є підсистема інститутів,

³ Гончар В.П. Організаційно-правові аспекти реалізації конституційної засади гласності судового процесу : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / В.П. Гончар ; Акад. адвокатури України. – К., 2015. – С. 39-41.

⁴ Баронін Д.Б. Правовий статус суду в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Д.Б. Баронін ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2015. – С. 164.

які стосуються безпосередньо судочинства, серед яких слід відзначити інститут суддівського самоврядування, інститут присяжних та ін.

Взаємодію судової влади з громадськістю, безпосередньо пов'язану з процесом судочинства, слід розглядати в контексті залучення громадян до судового процесу, що пов'язано, наприклад, з дією суду присяжних. Залучення до судового провадження присяжних передбачено Конституцією України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Так, згідно зі статтею 63 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» присяжним є особа, яка у випадках, визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя⁵. Інститути безпосередньої участі суспільства в процесі судочинства хоча й мають обмежений характер, але виконують досить важливу суспільну функцію забезпечення прозорості судочинства в найбільш резонансних справах, створюють ефект присутності в судовому рішенні громадської думки.

Координаційна взаємодія суду з іншими соціальними інститутами розглядається в багатоаспектних вираженнях, таку форму взаємодії умовно можна назвати спостереженням, коли громадяни вільно допускаються в зал судового засідання, окрім випадків закритого судового провадження. Відповідно до п. 4 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» «особи, присутні в залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис із використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених законом. <...> Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, а також трансляція судового засідання повинні здійснюватися без створення перешкод у веденні засідання і здійсненні учасниками судового процесу їхніх процесуальних прав»⁶.

Для виконання поставлених завдань щодо підвищення рівня взаємодії судової влади з громадськістю поряд з іншими заходами необхідна активізація зв'язку судової влади із засобами масової інформації та створення нею власних ресурсів – прес-служб, підрозділів у зв'язках із громадськістю, спеціалізованих друкованих видань. Саме ЗМІ здатні допомогти досягненню більшої прозорості судової системи, оскільки володіють найпотужнішими важелями впливу на масову свідомість; вони можуть і повинні об'єктивно інформувати населення про стан судової влади та можливості конкретної реалізації права на судовий захист. Крім того, публічний дискурс правосуддя та засобів масової інформації у їх взаємодії починає збігатися, оскільки останні здійснюють моніторинг соціальної справедливості в суспільстві, включаючи в нього і справедливість під час судового розгляду справ.

Викладені нами форми взаємодії судової влади з громадськістю становлять традиційний для класичного розуміння перелік організаційних інструментів, що пов'язують інститути громадськості з інститутами та органами судової влади. Проте функціонування сучасних країн світу відрізняється впровадженням у повсякденне життя високих технологій, які передбачають миттєвий обмін інформацією без урахування кордонів. Такий стан речей вимагає від судів опрацювання нових форм і методів налагодження комунікаційних зв'язків, що передбачено, зокрема, Концепцію галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи, розробленою Державною судовою адміністрацією України. Метою Концепції є створення необхідних умов для забезпечення громадян і суспільства загалом своєчасною, достовірною й повною інформацією про діяльність судів шляхом широкого використання інформаційних технологій⁷.

Впровадження в діяльність інститутів та органів судочинства сучасних технологій робить судову владу ближче до людей, дозволяє прозоро та ефективно реалізовувати головну мету її діяльності – забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Така модель «високотехнологічного» зв'язку суду з громадянами успішно впроваджується в європейських країнах через концепцію так званого «електронного правосуддя». Наприклад, у столиці Великобританії триває робота над створенням єдиної системи онлайн-судів (online dispute resolution system), яка призначена для вирішення найпоширеніших цивільних позовів до 25 000 фунтів. З її допомогою можна отримати онлайн-роз'яснення, до якої категорії належить справа, а після цього система направить вас відразу до судді, який вирішує спори онлайн. Це дасть можливість громадянам економити та вирішувати свої справи без залучення юриста, а також знайти альтернативні, позасудові способи вирішення спору сторін набагато частіше, ніж при звичайному порядку⁸.

⁵ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. / Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.

⁶ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. / Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.

⁷ Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи / Судова влада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/userfiles/concept.pdf>.

⁸ Английское онлайн-правосудие расширит границы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legal.report/article/07102016/anglijskoe-onlajn-pravosudie-rasshirit-granicy>.

«Електронне правосуддя» має для України виняткове значення з огляду на складність нашої судової системи, специфіку процедур здійснення правосуддя і правосвідомість суддів. «Електронне правосуддя» передбачає використання інформаційно-комунікативних технологій у здійсненні процесуального законодавства. Такі процеси відповідають європейським стандартам правосуддя, зближення до яких активізувалося після підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, де електронні публікації нормативних актів, судових рішень, інших даних про право і політику Європейського Союзу давно стали звичною справою та ґрунтуються на досягненнях інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Таким чином, резюмуючи викладене, можна зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. В Україні існують усі передумови для створення нової моделі взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства, серед яких особливо слід виділити наявність суспільного запиту на реформи державного апарату та підвищення рівня правової свідомості українських громадян, які виборили через масові протести та зміну вектору розвитку держави своє право брати участь в управлінні державними справами на паритетних засадах, зокрема й в частині відправлення правосуддя. Визначальну роль при створенні нової моделі взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні відіграє принцип гласності правосуддя, реалізація якого потребує чіткого державного врегулювання та контролю за дотриманням цих концептуальних установ під час взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства.

2. Реалізація принципу гласності правосуддя має свій прояв у практичній діяльності судових органів та установ, які вирішують певні суперечки із залученням зацікавлених сторін. Це організаційна сторона відкритості правосуддя, яка реалізується через такі спеціальні форми: а) інституційна, що впливає насамперед з права громадян отримувати інформацію щодо змісту діяльності органів публічної влади; б) процесуальна, яка безпосередньо пов'язана з процесом вирішення судових суперечок; в) координаційна, що підвищує рівень комунікації суду з іншими соціальними інститутами; г) електронна, що значно спрощує взаємодію суду з користувачем судових послуг.

Анотація

У статті робиться спроба визначити теоретико-правові основи реалізації принципу гласності під час взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні. Проаналізовані теоретичні передумови дії принципу гласності під час взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні, визначено систему організаційних форм щодо реалізації принципу гласності під час взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні.

Summary

The article attempts to identify the theoretical and legal basis of the principle of transparency in the interaction between the judiciary and civil society institutions in Ukraine. The author analyzed the theoretical background of the principle of transparency in the interaction between the judiciary and civil society institutions in Ukraine and defined the system of organizational forms for implementing the principle of transparency in the interaction between the judiciary and civil society institutions in Ukraine.

Використана література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. (в редакції від 25.06.2016 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
3. Гончар В.П. Організаційно-правові аспекти реалізації конституційної засади гласності судового процесу : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / В.П. Гончар. – К., 2015. – 224 с.

4. Баронін Д.Б. Правовий статус суду в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Д.Б. Баронін. – Х., 2015. – 201 с.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. / Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.
6. Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питань «Правосуддя та суспільство» : схвал. на 6 засід. КРЕС (Страсбург, 23-25 листопада 2005 р.), документ № ССЖЕ (2005), ор. № 7 // Міжнародні стандарти у сфері судочинства. – К., 2010. – 488 с.
7. Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи / Судова влада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/userfiles/concept.pdf>.
8. Английское онлайн-правосудие расширит границы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legal.report/article/07102016/anglijskoe-onlajn-pravosudie-rasshirit-granicy>.

Віктор Олійник,
аспірант

Класичного приватного університету